

RANOROMANIČKE I PREDROMANIČKE CRKVE NA KOLOČEPU (I.)

Uvod

Već smo pisali da na kopnenome dijelu dubrovačkog područja, s izuzetkom stare dubrovačke gradske jezgre, ima relativno malo predromaničkih i ranoromaničkih crkvice. No situacija je sasvim drukčija na otocima dubrovačkog arhipelaga koji s obzirom na svoju veličinu imaju vjerojatno najveći broj starih crkava u Hrvatskoj. To svakako potvrđuje činjenicu da su bjegunci iz srušenih gradova, poput Salone i Epidaura, naselili i Dioklecijanovu palaču i hrid Laus ili Lave, ali i da su masovno bježali na obližnje otoke. Ujedno se time može objasniti činjenica da Brač ima znatno više takvih crkvice od ostalih srednjodalmatinskih otoka.

Otočka skupina u blizini Dubrovnika sastoji se od 13 otoka, otočića i grebena, a iz antičkih se vremena naziva Elafitskim odnosno Jelenskim otocima (grčki *elaphos* = jelen, *elaphides* = zemlja bogata jelenima). Prvi put je naziv zapisan u djelu *Naturalis historiae* Plinija Starijeg u 1. st., ali ne znači da su te životinje uopće postojale na otocima. Ime možda potječe iz grčke mitologije u kojoj jelen simbolizira gajeve i šumarke pod posebnom zaštitom božice Artemide. To bi pak svjedočilo o grčkoj nazočnosti, iako rijetki pronađeni tragovi upućuju tek na trgovačke veze s lokalnim ilirskim stanovništvom [1].

Sve se stare crkve nalaze na jedina tri naseljena elafitska otoka – Koločepu, Lopudu i Šipanu. Izuzetak je jedino Sv. Andrija gdje je nekad postojao benediktinski samostan koji je srušila Austrija i na njegovu mjestu izgradila svjetionik. Od samostana i crkve Sv. Marije na pučini danas se naziru tek ostatci temelja. Izgrađeni su vjerojatno u 12. st., iako je sačuvan i jedan kameni nadvratnik iz predromaničkog doba.

EARLY ROMANESQUE AND PRE-ROMANESQUE CHURCHES ON KOLOČEP (I)

The islands of the Dubrovnik archipelago are adorned with a number of small Early Romanesque and pre-Romanesque churches, quite similar to one another. These churches belong to the south Dalmatian type of churches that is characterized by a single nave and a dome. All are situated on three populated Elaphite islands, but most of them, as many as seven, are situated on Koločep, the smallest of the Elaphites. On this island, two churches, situated close to one another, are of particular interest. One is located at the local cemetery and is no longer used, and the other was pulled down in the mid-nineteenth century, with an explanation that it was in a poor state of repair. During recent archaeological and historic preservation works, the church portico was pulled down and its presumably original appearance was restored. Many fragments of the sculptures determined to be a part of the altar rail of the former church were found in the course of the explorations. Based on fragments gathered at various parts of the island, the altar rail was renovated, and even the inscription was deciphered. This is an interesting altar rail formed by re-carving a Roman sarcophagus made of Carrara marble.

Svi su Elafitski otoci bili sastavni dio prvotnoga teritorija dubrovačkog distrikta (*astarea*), a čini se da su ih Dubrovčani dobili darovima ili kupnjom u razdoblju od 9. do 11. st. Kada se u arhivskim izvorima spominju *insulae* (otoci), gotovo se uvijek misli samo na tri spomenuta naseljena otoka jer su ostali bili ili nenastanjeni ili prepušteni crkvenoj jurisdikciji.

O otoku Koločepu

Koločep je Dubrovniku najbliži naseljeni otok koji je sa 148 stanovnika ujedno i najjužniji naseljeni hrvatski

otok. Otok svi lokalno nazivaju Kalamota, što se tumači latinskom riječju *calementum* koja bi značila – zemljište obraslo trskom. To je u skladu s lokalnim izrazom *kalamuća* koji znači ribarski štap. Hrvatski se izraz Koločep spominje već od 14. st. i neki ga povezuju s vinogradarskim opredjeljenjem njegovih stanovnika, a Petar Skok je pokušao ime protumačiti iz ishodišta otkud, kako drži, potječe i drugi naziv otoka – iz izraza *calaphota* ili *calaphodium*.

Jesu li Elafiti imali istu povijesnu sudbinu kao i susjedno kopno, gdje



Pogled na otok Koločep

su pronađena špiljska staništa prvih naseljenika (tzv. 'mediteranaca') teško je reći jer nema materijalnih tragova. To je moguće protumačiti i izostankom sustavne arheološke karte koja bi vjerojatno popunila praznine, a sličan je slučaj i u većem dijelu dubrovačkog područja. Pronađeni su neki tragovi iz željeznog doba te ostatci gradina. Na otoku Koločepu, u naselju Donje Čelo, nedavno je pronađen novac iz helenističkog razdoblja koji je datiran na prijelaz 3. u 2. st. pr. Krista.

I na ovome je području živjela ilirska etnička skupina Plereja koja je u 3. st. pr. Krista došla pod vlast Ardiheraca, također Ilira. Oni su formirali veliku ilirsku državu – od Vojuše u Albaniji do Neretve. S Rimom su se borili za prevlast sve do 135. pr. Krista kada su potpuno poraženi. Od tog su vremena svi prostori toga područja postupno potpadali pod rimsku vlast [1], [2].

Na Elafitima su pronađeni tragovi rimske nazočnosti, a jedini potpuno istraženi antički lokalitet nalazi se upravo na Koločepu, iznad južnoga rubnog oboda luke u Donjem Čelu. Istraživanje je obavljeno 1969., prije gradnje hotelskog kompleksa. Ondašnji je Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode iz Dubrovnika zahtijevao temeljita arheološka istraživanja jer su se na mjestu gradnje uočavali ostatci zidova, a bilo je i lomljene keramike i tegula (crjepova). Otkrivena je velika pravokutna građevina (duga 60 m i široka 10 m) za koju se pretpostavlja da je služila kao skladište *vilae rusticae*. No usprkos sondažnim istraživanjima stambeni blok nije pronađen pa ga vjerojatno valja potražiti na prisojnim stranama. Moguće su lokacije na predjelu Kaštio ili na platou na kojemu je izgrađena romanička župna crkva.

Brojni ostatci pronađeni na mjestu negdašnjega rimskog skladišta svjedoče da su se ondašnji stanovnici oto-

ka bavili vinogradarstvom, maslinarstvom i ribolovom. Ivica Žile [1], s obzirom na veličinu otoka i male poljoprivredne površine, zaključuje da je cijeli otok najvjerojatnije pripadao jednome rimskom građaninu i njegovim nasljednicima. Pretpostavku o njihovu bogatstvu potvrđuju i ostatci triju mramornih sarkofaga s iznimnim klesarskim vrijednostima najpoznatijih radionica Rimskog Carstva iz 2. i 3. st. Prvi je sarkofag od penteličkog mramora, a sačuvana su dva fragmenta prednjeg dijela s motivom lova Kentaura na lava i lavicu. Stručnjaci su procijenili da potječe iz razdoblja 160. do 170. godine. Ostatci drugoga sarkofaga, koji je isklesan iz kararskog mramora, poslužili su kao materijal za izradu ranoromaničke oltarne pregrade o kojoj će poslije biti više govora. Izrada tog sarkofaga datirana je u 270. godinu, a radionica je bila u Rimu.

Širenjem kršćanstva i propašću Rimskog Carstva došlo je do suživota novopridošlica i rimskih odnosno romaniziranih starosjedilaca. Ti su stanovnici gradili osebujne i brojne crkvice. Na naseljenim elafitskim otocima ih ima zaista mnogo, a čini se da ih upravo na Koločepu, iako najmanjem, ima najviše. Dosad ih je precizno utvrđeno pet, iako neki dokazuju da ih ima sedam, a sada su

samo dvije u funkciji. Prvi ih je, zapravo dio njih, opisao i lokalizirao Vicko Lisičar [3], a Tomislav Marasović [4] ih je svrstao u poseban južnodalmatinski jednobrodni kupolni tip. Značajke su tog tipa predromaničkih crkava jednobrodna građevina s kvadratičnom apsidom izvana i polukružnom (najčešće) iznutra. Prostor je s dva para pojasnica i pripadajućim lezenama podijeljen na tri polja, a presvođen je bačvastim svodom.

Nad središnjim je dijelom manja kupola na trompama (rjeđe na pandantivima), a vanjske su zidne stijene raščlanjene nišama lučnog nadvoja, ali ima i crkava s ravnim vanjskim plohamama.

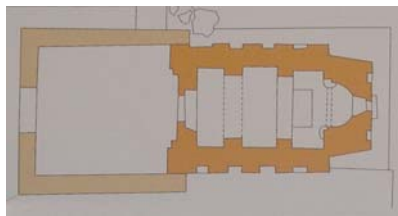
Crkva Sv. Nikole na groblju

Crkva Sv. Nikole smještena je na manjoj zaravni, na pola puta između Donjeg i Gornjeg Čela, na mjestu gdje put naglo skreće prema jugoistoku. Oko crkve formirano je 1808. novo groblje za cijeli Koločep. U literaturi ju je prvi opisao Lisičar [3] i svrstao u tip starohrvatskih kapela te datirao u rasponu od 9. do 11. st. Postavio je i pitanje prvotnog titulara budući da se, kako kaže, sadašnji pojavljuje tek u 19. st. Stoga je zaključio da je nekad bila posvećena sv. Vidu (svecu vrlo popularnom među Slavenima jer je kao zaštitnik vida



Crkva Sv. Nikole prije rekonstrukcije

zamijenio kult paganskog boga Svetovida) jer se crkva s tim titularom spominje u arhivskim izvorima u 13. st., a o njoj poslije nema nikakvih tragova niti se sreće u memoriji otočkog stanovništva. No čini se da ta pretpostavka nije potvrđena nedavno otkrivenim freskama.



Tlocrt Sv. Nikole prije rekonstrukcije

Crkvi je, tvrdi Lisičar, 1868. prigrađen trijem na pročelju i nova mrtvačnica kada je, navodno zbog trošnosti, srušena obližnja crkva Sv. Mihajla. Ondašnji je koločepski župnik don Ivan Svilokos dao srušiti cijeli trošni sakralni sklop Sv. Mihajla i građevni mu je materijal poslužio za prigradnje oko crkve Sv. Nikole.

Na crkvi Sv. Nikole, ali i obližnjoj crkvi Sv. Mihajla, obavljani su temeljni konzervatorski i arheološki radovi (voditelj konzervatorskih radova – Željko Peković, voditelj arheoloških istraživanja – Ivica Žile) 1997. i 1998. godine. Radove je izvodio Konzervatorski odjel u Dubrovniku, otpočeli su dragovoljnim udjelom mještana i potporom Poglavarstva grada Dubrovnika, a poduprti su i nastavljeni financijskim sredstvima Ministarstva kulture [5].

Arheološkim i konzervatorskim istraživanjima prethodilo je razlaganje i potpuno uklanjanje trijema koji je kao nezgrapčan i znatno većih gabarita narušavao spomenički integritet crkve. Tijekom razgradnje pronađeno je više ulomaka predromaničke skulpture i klesanih detalja. Bili su to dijelom preoblikovani antički mramorni ulomci, a dijelom izvorna predromanička plastika isklesana u vapnencu. Potom je uklonjen pločnik trijema da bi se pronašla izvorna

predromanička razina crkve jer je gradnjom groblja razina bila podignuta za 40 cm.

Istraživanja u crkvi započela su također skidanjem poda. Najprije je pronađen ožbukani pod u cijelom prostoru crkvenog broda. Ispod žbuke pronađeno je izvorno predromaničko kameno popločenje koje je poput kaldrme bilo složeno u vapnenu žbuku. Pronađeni su ostatci jednog pilastra s utorima koji su omogućili djelomičnu rekonstrukciju oltarne pregrade. U zapadnome zidu ispod portala pronađen je izvorni prag predromaničkih vrata koji je bio znatno uži od postojećega.

Pošto je uklonjena žbuka s vanjskih i unutrašnjih zidnih stijenki pronađeno je sedam izvornih i tipiziranih prozorskih otvora. Istodobno su u središnjem traveju pronađeni ostatci pandantiva i kvadratnog tijela kupole. Istraživanje unutrašnjih zidova otkrilo je djelomično sačuvane tragove fresaka u drugome i trećem crkvenom traveju. Nakon restauratorskog zahvata na tim slikama, koji još nije dovršen, nalaz se može ocijeniti kao ranoromanički i svrstati u drugu polovicu 11. st. Željko Peković [6] je uvjeren da je crkvu oslikala ista



Portal crkve Sv. Nikole

radionica koja je u to vrijeme oslikala dubrovačku katedralu. Kako je to učinjeno u drugoj fazi gradnje, u kojoj su sazidani izvorni prozorski otvori, može se zaključiti da je prvotna crkva građena krajem 10. ili početkom 11. st. I. Žile ostavlja mogućnost da je građena čak i u 9. st. [1].

Sva su ova istraživanja omogućila da se crkvi vrati njezin izvorni predromanički izgled, s kupolom na pandantivima, apsidom koja je izvorna kvadratična a iznutra polukružna i izvornim predromaničkim portalom.

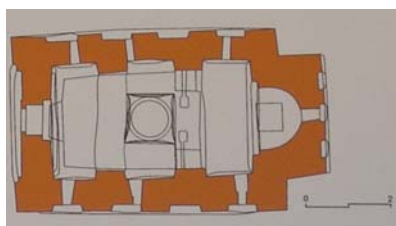


Crkva Sv. Nikole nakon istražnih radova i rekonstrukcije



Pronađeni ostaci fresaka

Crkvi su vraćene i djelomično restaurirane freske na kojima je još potrebno izvesti završnu fazu popunjavanja oštećenja i retuširanja. Konzervatorski je zahvat na crkvi Sv. Nikole izveden tzv. "mekanom" metodom, a rabljene su isključivo tradicionalne tehnike i gradiva (gašeno vapno, sitni kameni drobljenac i mljevena opeka).



Tlocrt crkve Sv. Nikole nakon rekonstrukcije

Zidno je tkivo injektirano isključivo vapnenim mlijekom. Crkva je pokrivena kupom kanalicom, kao što je to bio slučaj i prije konzervatorskih radova. Naime tijekom istražnih radova nisu pronađeni tragovi kamenih ploča kojima su se, kako se pretpostavlja, pokrivala sve predromaničke građevine. Nađeno je međutim dosta ostataka tegula, ali znatno manjih dimenzija od onih u antici. Stoga je vrlo vjerojatno da je i izvorna crkva bila tako pokrivena. Građevinske je radove izvodila tvrtka *Građevinar-Quélin* iz Dubrovnika koja se specijalizirala za slične radove na građevinama spomeničke baštine.

Valja još reći da se u preslici iznad zapadnog pročelja nalazi brončano zvono iz 1536. koje je izlio poznati ljevač topova i zvona Ivan Krstitelj Rabljanin. Zvono se izvorno nalazilo u župnoj crkvi Sv. Marije u Donjem Čelu do početka prošlog stoljeća. Inače crkva Sv. Nikole je i danas u uporabi, ponajprije kao grobišna crkva.

Crkva Sv. Mihajla

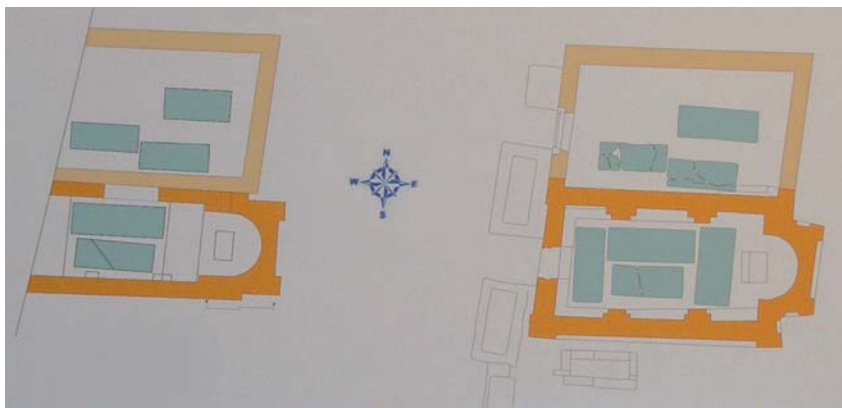
Ostaci Sv. Mihajla nalaze se u neposrednoj blizini naselja Donje Čelo, pokraj glavne otopke komunikacije i nešto sjevernije od crkve Sv. Nikole.



Unutrašnji prostor crkve nakon iskopa

Cijeli je sakralni sklop, kao što je već rečeno, srušen krajem 19. st., a materijal uporabljen za gradnju mrtvačnice i trijema na pročelju crkve Sv. Nikole. Iako se smatralo da je to bila posljedica samovolje i ambicija ondašnjeg župnika, Peković [6] rušenje opravdava činjenicom da je nakon gradnje novog groblja 1808. crkva bila napuštena i toliko zapuštena da je zbog trošnosti morala biti srušena. Nakon rušenja sačuvani su tek ostatci temelja, a glavna je otopka komunikacija proširena na dio zapadnog pročelja. Put je uzdignut od ostataka crkve za visinu od jednog metra. Uz sjeverni zid je u 14 st. bila dograđena pravokutna građevina s nešto povišenim podom i s nadgrobni pločama. Crkveni su zidovi građeni od nepravilno oblikovanog kamena lomljenca utopljenog u velikoj količini žbuke, a dograđena prostorija od srednje velikih kamenih kvadara sa širokim sljubnicama.

Inače se crkva Sv. Mihajla, koja se ponegdje naziva i Sv. Mihovilom, prvi put spominje tek početkom 14. st. Lisičar [3] je dao podatke o izgledu sakralnog sklopa prema sjećanjima suvremenika i sudionika dvojbenog rušenja. Imala je svod i preslicu na zapadnom pročelju te oltarnu palu koja je prenesena u obližnju crkvu.



Tlocrt crkve Sv. Mihajla prije i nakon istražnih radova

vu Sv. Antuna Opata, sveca iz 3. i 4. st. koji se smatra ocem monaštva. Ta je crkva inače izgrađena u 14. st. i u njoj se nalazio oltarni poliptih Ivana Ugrinovića iz 1434. koji se sada nalazi u Župnoj zbirici.

O crkvi Sv. Mihajla postojala su dakle vrlo oskudne spoznaje. Jedan je pokušaj konzervacije izveden u šezdesetim godinama prošlog stoljeća, ali je to još više smanjilo mogućnost pravilnog spoznavanja prvotnih graditeljskih oblika. Ipak arhitektonska snimka i sonde, koje je u sedamdesetim godinama izveo Institut za povijest umjetnosti, svrstale su ostatke Sv. Mihajla u bogat elafitski korpus predromaničkih građevina.

Arheološkim i istražnim radovima koji su zaključeni 2000. prethodilo je skretanje puta i izmjena projekta te premještanje cijevi vodovoda koji je trebao prelaziti ostacima crkve. Potom su arheološki nalazi omogućili da se odredi njezin negdašnji izgled. Bila je to dakle jednobrodna građevina koju su dva para T pilastara dijelila u tri traveja. Najvjerojatnije je imala kupolu, a apsida je bila polukružna iznutra, a pravokutna izvana. Bila je raščlanjena plitkim slijepim nišama. Bočni su zidovi imali na krajevima lezene koje su vjerojatno bile povezane nizom slijepih arkada. Crkva je tipološki gotovo jednaka ranoromaničkoj fazi crkve Sigurata na Prijeku u Dubrovniku. Istih je tlocrtnih dimenzija i raš-

člambe apsida i pobočnih zidova. Tragovi slijepih arkada također upućuju na početak novoga graditeljskog stila – romanike.

Crkva ima sve tipološke značajke južnodalmatinskoga kupolnog tipa, ali je raspon od poznatih i sačuvanih crkvice nešto veći. Ujedno se pobočni zidovi s vanjske strane ne raščlanjuju slijepim nišama, nego se između dviju lezena nalazio niz slijepih arkada. Prozori su bili znatno većih dimenzija, pa se mogu usporediti s onima na poznatoj crkvi istog titulara kod Stona, koji su tamo interpolirani skupa s freskama krajem 11. st. Sve to upućuje da je crkva Sv. Mihajla na Koločepu građena krajem 11. st. [6].

Početkom 14. st. Sv. je Mihajlo postao sjedištem istoimene crkvene bratovštine. Tada su izvedeni veći građevinski radovi i pregrađena nova pravokutna prostorija sa sjeverne strane. To je najvjerojatnije utjecalo na uništavanje, a možda i uklanjanje svoda. Crkva je tako dobila grobišnu kapelu, a zid je bio povezan s tjemnom dvostrešnog krova koji je natkrivao novonastali sakralni sklop. Vjerojatno je već tada u crkvi uklonjena oltarna pregrada, a možda i oltar, kako bi se cijeli crkveni pod mogao uporabiti za grobnice bratovštine [1].

Oltarna pregrada Sv. Mihajla

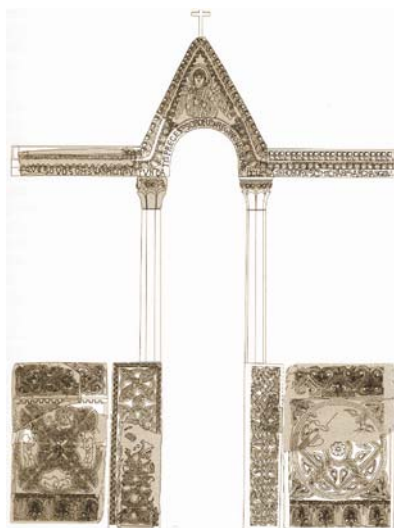
Dugogodišnji istražni i konzervatorski radovi na otoku Koločepu omogućili su prepoznavanje i spajanje

niza ulomaka razasutih po otoku u jedinstvenu oltarnu pregradu crkve Sv. Mihovila. Spajanje dijelova te pregrade bilo je neobično uzbudljivo i pripada jednoj od najneobičnijih i najzanimljivijih priča naše suvremene arheologije. Naime od kamenih mramornih ulomaka pronađenih na nekoliko mjesta na otoku, Željko Peković je 2000. u nekadašnjem samostanu klarisa u Dubrovniku postavio rekonstruiranu oltarnu pregradu. Izložbu je pratio bogat katalog u kojemu su svoje priloge tiskali autori koji su znanstveno istraživali ulomke od kojih je pregrada sastavljena [7].



Zabat oltarne pregrade s naličja (gore) i lica (dolje)

Najviše je arheoloških fragmenata, uglavnom ulomaka antičkih sarkofaga, sačuvano zahvaljujući koločepskom župniku don Vici Mediniju koji ih je početkom prošlog stoljeća dao



Nacrt izgleda oltarne pregrade

uzidati u pročelje župne crkve i tako sačuvao od raznošenja i propadanja, a svi su, kako piše Lisičar [3], pronađeni pokraj crkve Sv. Nikole. Fragmenti su nedavno izvađeni iz zida i pohranjeni u crkvu i župni ured. Radilo se o ulomcima tegurija (završni i najviši dio oltarne pregrade) i o dva pluteja (ploče pregrade) koji su mnogo puta navođeni i opisani u znanstvenim radovima i raspravama. Najznačajniji ulomak bio je veći dio zabata pregrade s prikazom arkandela Mihovila (Mihajla) koji je publiciran u više navrata. Taj je nalaz nadopunjen s dva manja fragmenta pronađena 1972. tijekom istražnih radova u crkvi Sv. Srđa¹ (crkva se nalazi južno od Sv. Nikole i od nje je približno podjednako udaljena kao i crkva Sv. Mihajla sjevernije) koji su se čuvali u Arheološkom muzeju u Dubrovniku, ali su ustupljeni za izradu pregrade. Riječ je o već spominjanom dijelu rimskog sarkofaga iz kararskog mramora iz 3. st. koji je naknadno preklesan sa stražnje strane u vrijeme predromanike. U središnjem je polju vojskovođa božanske vojske arkandel Mihovil zaodjenut u tuniku, preko koje nosi hlamidu (kratki ogrtač) zakvačenu

¹ O toj ćemo crkvi detaljnije pisati u sljedećem broju.

na desnom ramenu okruglom kopčom, a u ruci ima žezlo. Ispod je uklesan nepotpuni natpis na kojemu se spominje sestra i kraljica koja je dala sagraditi crkvu (...P SORORE eT REGINA qVAE EDIFICAVIT²). Vještina izrade upućivala je na vrsnu klesarsku radionicu.

U župnome su se uredu čuvalni dijelovi dvaju pluteja. Prvi je rekonstruiran sastavljanjem triju ulomaka, a modelirani su manji dijelovi koji nedostaju. Od drugog je pluteja sačuvana gornja polovica. U rekonstrukciji mu je dopunjeno središnje polje zrcaljenjem sačuvanoga dijela, a donja traka ponavljanjem motiva s lijevog pluteja. Centralno je polje na lijevom ukrašeno troprutim krugovima, a prikazane su i scene lova s grifonima. Na desnom su koncentrične troprute kružnice i tropruti kvadrat, a polja su ispunjena motivom u obliku bršljanova lista.



Mramorna greda iznad ulaznih vrata Jakova Besjedica

Na oba pluteja tragovi spajanja (istake, pera) započinju od dna gornje ukrasne trake. Podjednake su visine (100 cm) i debljine (12,5 cm), s jednakom visinom gornjega ukrasnog polja i od istog su mramora kao i sačuvani tegurij. Jedino su različite širine. Lijevi je širok 63 cm, a desni 69 cm. Iako nesimetrični čini se da ipak pripadaju istoj oltarnoj ogradi. Zanimljivo da su tijekom istražnih

² Malim su slovima napisana slova koja se obično izostavljaju u sličnim srednjovjekovnim tekstovima.

radova u crkvi Sv. Nikole pronađeni i kameni ulomci jednog prozora koji su klesani od istog mramora, a svojom se veličinom nikako ne mogu uklopiti u male prozorske otvore te crkve. Stoga su mogli pripadati samo crkvi Sv. Mihajla. Vjerojatno je postojao još jedan prozor, no od njega nije ništa pronađeno.

Tijekom istraživanja crkve Sv. Mihajla pronađeni su manji ulomci kararskog mramora te dva veća ulomka stupa, iste debljine kao i pluteji. Dijelovi kapitela nisu pronađeni, a jedan je kapitel, izrađen od vapnenca, pronađen zajedno s dijelovima tegurija u crkvi Sv. Srđa i možda bi mogao pripadati ovoj pregradi. Stupovi su rekonstruirani u cjelini, a kapiteli izvedeni kako bi se mogla sastaviti cjelina pregrade.

Ti su stupovi nesimetrični i jajoliki. Čini se da je klesar imao mnogo problema u preklesavanju sarkofaga,

pa primjerice zbog tankih stijenki nije uporabljen sarkofag od penteličkog mramora, ali je unatoč svim teškoćama stvorio dojmljivo djelo. Stječe se dojam da se klesar s teškoćama koje mu je materijal nametao i poigravao, posebno s nesimetrijama i slaganjem motiva. Uostalom, valjda pod utjecajem antičkog načina klesanja, ovdje su pleteri znatno dublji i plastičnije oblikovani, nego na drugim oltarnim pregradama toga vremena. Za to je uporabljeno i svrdlo koje ondašnji majstori nisu često primjenjivali.

Klesar je zadržao tradicijsku krutost i poštivanje zadanih kanona tek u najvažnijem dijelu pregrade – u gredama i zabatu. I upravo najzanimljivije otkriće pripada tom njezinu dijelu. Naime iznad ulaznih vrata dvorišta Jakova Besjedice bila je uzidana mramorna greda s natpisom. Bila je ukrašena oštećenim nizom rakovica i dvoprutih arkadica. Vlasnik se složio da se greda izvadi i upotrijebi za rekonstrukciju, a na njezinu je mjestu postavljena rekonstrukcija koja je izrađena u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika. Greda je naime klesana od istog mramora, a stražnja joj je strana zaobljena, pa je vjerojatno klesana od dijela antičkog stupa ili polukružnog poklopca sarkofaga.

No upravo je taj nalaz omogućio da se konačno pokuša dešifrirati tekst. To je učinila Vedrana Delonga, vrhunski stručnjak za srednjovjekovne natpise. Ona je predložila i moguću vjernu rekonstrukciju natpisa koja je objavljena za spomenute izložbe u Dubrovniku:

†QVESO VOS OMneS Qvi
 ASPICITIS V[T FVNDATIS
 PRECES] P[RO] SORORE Et
 REGINA Qvae EDIFICA[VIT
 ECCLESIAm IN HONOREm
 SanCt MICHAELIS
 ARCHANGELI].

To bi u prijevodu značilo:

molim sve ove koji ovo gledate da [izrečete iskrene molitve] za sestru i kraljicu koja je sagradila [crkvu u čast Svetoga Mihovila arkandela]³.

Prema stilu slova Vedrana Delonga zaključila je da odgovara knjiškim liturgijskim priručnicima toga doba u Dubrovniku. "Sestru i kraljicu" s natpisa povezala je s kraljicom Jelenom, ženom kralja Dmitra Zvonimira, i sestrom ugarskih kraljeva Geze I. i Ladislava I Arpadovića (Svetog) s kraja 11. st. Ona se inače u povi-

jesnoj literaturi i spominje slično – kao "soror regis Ladislai". Ako je to točno, crkvu je dala izgraditi upravo ona hrvatska kraljica, žena Dmitra Zvonimira (1075.-1089.) Svetoslavića, kći Bele I., zahvaljujući kojoj je ugarski kralj Ladislav nakon Zvonimirove smrti polagao pravo na hrvatsko prijestolje. Kao što je poznato tek je Ladislavov nasljednik Koloman (1095.-1116.) nakon sklapanja posebnog pakta 1102. u Biogradu, okrunjen za hrvatskog kralja. Od tada pa sve do 1301. Arpadovići su vladali Hrvatskom, ali su državno-pravne veze Hrvata i Mađara i Hrvatske ostale sve do 1918. godine.

Ipak činjenica da je kraljica Jelena gradila crkvu posvećenu svetom Mihovilu na otoku Koločepu pokraj Dubrovnika baca jedno novo svjetlo na hrvatsku državu krajem 11. st. i na odnose krajnjeg juga hrvatskoga državnog prostora s matičnom državom [6], [7].

Restaurirana se pregrada čuva u Župnoj zbirci Koločep zajedno s drugim vrijednim eksponatima iz brojnih otočkih sakralnih građevina. Zbirku je financirala Dubrovačka biskupija, a postav su dijelom financirali Ministarstvo kulture i grad Dubrovnika, dok je troškove restauracije oltarne pregrade snosio Muzej hrvatskih arheoloških starina iz Splita.

Zaključak

Čini se da ovakvo tumačenje jednoga intrigantnoga srednjovjekovnog spomenika, posebno natpisa s likom arkandela Mihovila sa zabata oltarne pregrade u Koločepu, nije općeprihvaćena, iako ni izravno osporavana. Razlozi su u tome što nedostaju veliki fragmenti, posebno u dijelu s natpisom. Od nje se na neki način ograđuje i Pekovićev suradnik na arheološkim istraživanjima Ivica Žile [6] koji pronađene kamene fragmente nešto drugačije tumači i objašnjava. Ipak činjenica je da sve elemente oltarne pregrade povezuje isti materijal – preklesani mramor antičkih sarkofaga, dok je sva ostala predromanička skulptura na otoku od vapnenca. Rekonstruirana širina ol-

tarne pregrade može se jedino uklopiti između T pilastara nesretno srušene crkve Sv. Mihajla koja je znatno šira od ostalih crkava. Nije zanemariva ni činjenica da je na pregradi prikazan arkandel Mihovil kojemu je crkva bila i namijenjena.

Željko Peković [7] sa suradnicima nudi i jedno drugačije objašnjenje. Činjenicu da su se na otoku zatekli sarkofazi iz antičkog doba, a da istodobno osim skladišta još nisu pronađeni stambeni tragovi, tumači time da je darovatelj crkve nesumnjivo važna ličnost. Za tu je prigodu na otok došla raditi značajna i vrlo kvalitetna radionica koja vjerojatno nije bila iz Dubrovnika jer u njemu nisu pronađeni tragovi njezina rada. Vjerojatno su, dakle, sarkofazi doneseni iz nekoga većeg centra (možda i Narone, op. autora), gdje su se u 11. st. mogli pronaći, budući da je trgovina mramorima bila potpuno zamrla. Dijelovi kamenog namještaja crkve Sv. Mihajla bili su razasuti gotovo po cijelom otoku i višekratno preklešani i uporabljeni. Postupno su se pronalazili gotovo cijelo jedno stoljeće. Valja vjerovati je da će neka buduća istraživanja pronaći još ulomaka koji će upotpuniti i nadopuniti ovu zanimljivu priču o jednoj vrlo kvalitetnoj ranoromaničkoj skulpturi s kraja 11. st.

Pripremili:

mr. sc. Krešimir Regan i Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Žile, I.: *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2003.
- [2] Lučić, J.: *Lopud i Koločep u XIII. stoljeću*, Anali Historijskog instituta u Dubrovniku (1970.) 12, 81-111
- [3] Lisičar, V.: *Koločep nekoć i sad*, vlastita naklada, Dubrovnik, 1931.
- [4] Marasović, T.: *Regionalni južnodalmatinski tip u arhitekturi srednjeg vijeka*, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960.
- [5] Peković, Ž., Žile, I.: *Izložba Koločep 1997.-1998.*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva 31. (1999.) 1, 124-129
- [6] Peković, Ž.: *Oltarna pregrada crkve Sv. Mihajla s otoka Koločepa*, Prostor, 13 (2005.) 1(29), 1-8
- [7] Milošević, A., Cambi, N., Petricioli, I., Peković, Ž., Delonga, V., Šeparović, T.: *Oltarna ograda s Koločepa*, katalog izložbe, MHAS, Split, 2000.

³ Dijelovi su teksta koji nedostaju stavljani u uglate zagrade, a u latinskom su tekstu opet malim slovima navedeni dijelovi riječi koji se obično nisu pisali.